Schrijfproces en structuur

Handout bij workshop 1. De voorbeelden in deze handout zijn verzonnen ter illustratie.

1. Schrijven in stappen

Schrijven loopt vaak vast doordat je te veel tegelijk doet: bedenken wat je wilt zeggen, het goed formuleren én controleren of het klopt. Haal die taken uit elkaar. De stappen hieronder zijn een hulpmiddel, geen voorgeschreven volgorde.

1. Maak per hoofdstuk een apart bestand, zodat je parallel kunt werken.
2. Noteer in elk bestand eerst je kernboodschappen: welke vragen van de lezer beantwoord je hier?
3. Maak per hoofdstuk een schematische opzet. Gebruik voor inleiding en discussie het vragenschema; begin de resultaten bij de figuren en tabellen die centraal staan.
4. Bespreek je schema met collega's of andere lezers. Feedback is het meest waard zolang je de opbouw nog makkelijk kunt veranderen.
5. Schrijf beknopte alinea's langs je verhaallijn. Of schrijf vrijuit een eerste versie en analyseer die daarna: waar staan de kernzinnen, wat is de verhaallijn?
6. Redigeer pas daarna op zinsniveau: stijl, grammatica, spelling.

Stap 5 laat twee routes open. Wie liever eerst plant (*Architect*), schrijft langs het schema. Wie al schrijvend ontdekt wat hij wil zeggen (*Explorer*), schrijft eerst vrij en brengt daarna structuur aan. Beide routes komen uit bij dezelfde vraag: welke kernzinnen dragen de tekst?

2. Een tekst is een reeks antwoorden

Een lezer leest niet passief: hij heeft vragen en zoekt antwoorden. Schrijven is dus de vragen van je lezer beantwoorden, in de volgorde waarin hij ze stelt. Dat werkt op elk niveau:

- **De publicatie:** Waar gaat dit over (inleiding)? Wat hebben jullie gedaan (methode)? Wat hebben jullie gevonden (resultaten)? Wat betekent het (discussie)?
- **Elk hoofdstuk** beantwoordt één hoofdvraag.
- **Elke alinea** beantwoordt één kleinere vraag. Ken je die vraag, dan weet je ook wat er in de alinea hoort, en wat niet.

Test: formuleer de vraag van de lezer in één zin, zoals je hem bij de koffieautomaat zou stellen. Lukt dat niet, of formuleren meelezers verschillende vragen, dan weet je waar de alinea nog niet helder is.

Lezer spelen

Als schrijver weet je te veel om je tekst nog als buitenstaander te lezen (*the curse of knowledge*, Steven Pinker). Het beste is praten met echte lezers. Daarnaast kun je zelf lezer spelen met vaste vragen, zoals het vragenschema doet:

- Wat is het onderwerp, en is er een bredere achtergrond?
- Is het een nieuw probleem, of speelt het al lang?
- Wat willen we precies weten, en wat levert het antwoord op?
- Stel dat we het niet onderzoeken: wat gebeurt er dan?

Van breed onderwerp naar heldere vraag

- Begin bij het probleem, niet bij het thema: wat gaat er mis, voor wie, en waarom doet dat ertoe?

- Kies één invalshoek (bijvoorbeeld datakwaliteit, kosten of respondentgedrag) en benoem wat we nog niet weten (de *gap of knowledge*).
- Maak de vraag concreet: een afgebakende populatie, een vergelijking of ingreep, en een meetbare uitkomst.
- Kun je de vraag in één zin stellen en zeggen wat het antwoord bijdraagt? Dan is hij scherp genoeg.

Deze vuistregels passen het best bij empirisch onderzoek. Bij theoretisch of methodologisch werk is er niet altijd een meetbare uitkomst. Vraag je dan af welke bewering je wilt onderbouwen of welk probleem je methode oplost, en voor welke situaties dat geldt.

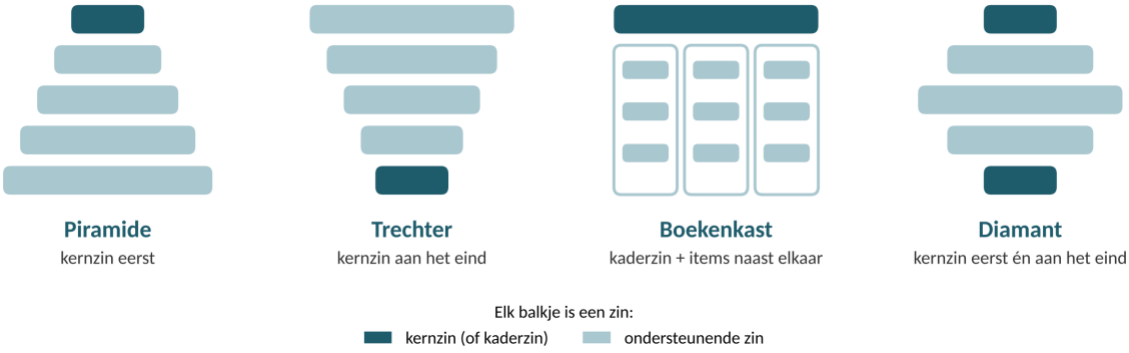
3. Startzin en kernzin

- **Startzin** (openingszin): de eerste zin van de alinea. Die laat de lezer zien waar de alinea over gaat, maar hoeft de kern zelf niet te bevatten.
- **Kernzin:** de zin met het antwoord, de boodschap die de lezer moet onthouden. Die kan aan het begin of aan het eind staan. In het midden kan ook, maar dan vindt de lezer hem het moeilijkst.

Soms is de startzin ook de kernzin, soms niet. Waar de kernzin staat, bepaalt de vorm van de alinea.

4. Vier alineavormen

De voorbeelden hieronder komen uit een fictief methodologisch artikel over non-respons en schattingsmethoden. De kernzin (of kaderzin) staat **vet**. Let op hoe de precisie (cijfers, definities) in de ondersteunende zinnen staat, terwijl de kernzin in gewone woorden zegt wat de lezer moet onthouden. Zo blijft een technisch betoog helder zonder dat het aan precisie verliest.

De vier alineavormen in één oogopslag. Waar de donkere kernzin staat, bepaalt de vorm.

De piramide: kernzin eerst

De kernboodschap staat bovenaan; de rest licht toe, illustreert of verklaart. Wie alleen de eerste zin leest, heeft de boodschap al. Daarom is dit de standaardvorm voor resultaten, discussie, samenvattingen en alles wat beleidsmakers lezen. Sluit een piramide niet af met een samenvattende ‘dus’-zin: dan krijg je een tweede kernzin, en eigenlijk een diamant.

> **VOORBEELD · RESULTATEN**
>
> **Een herinneringsbrief maakte de respons niet alleen hoger, maar ook minder selectief.** De respons steeg vooral in de groepen die eerst het minst reageerden. Bij 18- tot 25-jarigen ging hij na de herinnering van 22 naar 31 procent, bij 65-plussers van 58 naar 61 procent. Het verschil in respons tussen deze twee groepen liep daarmee terug van 36 naar 30 procentpunt.
>
> *Lezersvraag: wat levert een herinneringsbrief op?*

De trechter: van breed naar de kernzin aan het eind

Elke zin is smaller dan de vorige: van het brede veld via het probleem naar de kern. Een trechter past bij de opening van een inleiding: je neemt de lezer mee van bekend terrein naar jouw probleem. Het risico: wie alleen eerste zinnen leest, denkt dat de tekst over het brede onderwerp gaat en mist het punt. Gebruik hem dus spaarzaam.

> **VOORBEELD · OPENING VAN EEN INLEIDING**
>
> Bijna elk persoonsonderzoek heeft te maken met non-respons. Dat is op zich geen probleem, zolang de mensen die niet meedoen niet systematisch verschillen van de mensen die wel meedoen. Met weging corrigeren we voor verschillen in kenmerken die we uit registers kennen, zoals leeftijd en regio. Maar als non-respons samenhangt met wat we willen meten, zoals vrijwilligerswerk of politieke interesse, schiet die correctie tekort. **Voor zulke variabelen is een aanvullende methode nodig om de vertekening door non-respons te schatten.**
>
> *Lezersvraag: waarom is weging niet altijd genoeg om non-respons te corrigeren?*

De boekenkast: kaderzin en items naast elkaar

De eerste zin is het kader (“op drie criteria”, “om twee redenen”); daarna staan de items naast elkaar. Signaalwoorden (ten eerste, ten tweede, ten slotte) helpen de lezer tellen. Ideaal voor overzichten, methoden en oorzaken. Let op: hoe meer planken, hoe zwaarder de kast. Bij meer dan vier of vijf items kun je beter splitsen in twee alinea’s, of het kader specifieker maken.

> **VOORBEELD · METHODE**
>
> **We vergelijken de twee schattingsmethoden op drie criteria.** Het eerste is de vertekening: hoe ver ligt de gemiddelde schatting in de simulatie van de werkelijke waarde? Het tweede is de precisie: hoe sterk variëren de schattingen tussen herhaalde steekproeven? Het derde is de robuustheid: hoe veranderen de schattingen als de aannames van het model niet helemaal kloppen?
>
> *Lezersvraag: waarop beoordelen jullie welke methode beter is?*

De diamant: kernzin eerst, nieuwe kernzin aan het eind

De alinea begint met een kernboodschap, werkt die uit en eindigt met een nieuwe kernboodschap die erop voortbouwt. Typisch voor kantelpunten: van bevinding naar betekenis, of van *gap of knowledge* naar doel.

> **VOORBEELD · VAN BEVINDING NAAR BETEKENIS (DISCUSSIE)**
>
> **In kleine domeinen gaf de modelmatige schatter een veel kleinere fout dan de directe schatter.** In gemeenten met minder dan vijftig respondenten was de gemiddelde fout ongeveer half zo groot. In grote gemeenten waren de verschillen tussen beide schatters klein. **Juist voor uitsplitsingen naar kleine gemeenten kan een modelmatige schatter dus het verschil maken tussen wel en niet kunnen publiceren.**
>
> *Lezersvraag: welke schatter werkt beter in kleine domeinen, en wat betekent dat voor wat we kunnen publiceren?*

Diamant of trechter? Lees alleen de eerste zin. Is die zelf al een boodschap die de lezer moet onthouden, zoals hier een bevinding? Dan is het een piramide of een diamant. Is de eerste zin alleen een opstap naar de kern? Dan is het een trechter. Een diamant herken je aan de tweede kernzin: die herhaalt de eerste niet, maar bouwt erop voort (‘dus’, ‘daarom’).

Twee kernzinnen, één vraag? Een diamant beantwoordt nog steeds één lezersvraag, maar wel een vraag in twee delen: *wat vonden we, en wat betekent dat?* Merk je dat de twee kernzinnen over iets anders gaan, dan zijn het eigenlijk twee alinea's.

Welke vorm wanneer?

Vorm	Waar staat de kernzin?	Typische plek
Piramide	Aan het begin	Gebruik waar dat maar mogelijk is en past.
Trechter	Aan het eind	Opening van een inleiding of van een nieuw onderwerp (geef de trechter een goede startzin)
Boekenkast	Kaderzin aan het begin, daarna items naast elkaar	Overzichten, methoden, oorzaken
Diamant	Aan het begin én een nieuwe aan het eind	Kantelpunten: van gap of knowledge naar doel, van bevinding naar betekenis

Twijfel je? Kies de piramide.

5. Structuur op tekstniveau

Wat voor de alinea geldt, geldt ook voor de tekst als geheel: de lezer moet steeds weten waar hij is en wat er komt. Drie aandachtspunten:

Trechter waar dat nodig is

Een inleiding loopt vaak over een paar alinea's van breed naar smal: de context, wat al bekend is, het probleem, de *gap of knowledge*, en pas dan de onderzoeksvraag, die logisch uit het voorgaande volgt.

Laat je leeswijzer kloppen met de tekst

Noem in de leeswijzer elke sectie, met nummer en inhoud, en controleer aan het eind of de nummering nog klopt met de hoofdstukken.

> **VOORBEELD**
> Dit rapport is als volgt opgebouwd. Hoofdstuk 2 beschrijft de data en de steekproef. Hoofdstuk 3 licht de schattingsmethode toe. In hoofdstuk 4 vergelijken we de uitkomsten met die van eerdere jaren. Hoofdstuk 5 sluit af met conclusies en aanbevelingen.

Geef vergelijkbare onderdelen een vaste opbouw

Kondig je bijvoorbeeld drie literatuurlijnen of drie methoden aan, behandel ze dan in drie alinea's met dezelfde opbouw. Bijvoorbeeld: (1) welke lijn het is, (2) wat er bekend is, (3) hoe jouw onderzoek erop aansluit of ervan afwijkt. De lezer herkent het patroon en kan de onderdelen makkelijk vergelijken.

6. Schrijfblokkades opruimen

Stel eerst de diagnose: zit het in de inhoud (“ik weet eigenlijk niet goed wat ik wil zeggen”) of in de vorm (“ik weet het wel, maar het komt er niet goed uit”)? Vaak is het inhoud, ook als het voelt als vorm. De meestgenoemde blokkade is de gedachte dat het meteen goed moet zijn. Vijf tips:

1. Doe niet alles tegelijk. Bedenken, formuleren en redigeren zijn aparte taken. Je kunt eerst plannen en dan schrijven, of eerst vrij schrijven en dan ordenen; beide is goed. Zet in elk geval je innerlijke redacteur uit tijdens het schrijven.
2. Zet de kleinst mogelijke stap. Niet ‘de inleiding schrijven’, maar ‘de kernzin van alinea 2’. Werk in korte blokken van 25 tot 45 minuten.
3. Schrijf vrij. Vijf tot tien minuten zonder stoppen of corrigeren. Begin met ‘Wat ik eigenlijk wil zeggen is …’ en onderstreep daarna de beste zin: vaak is dat je kernzin.
4. Zeg het hardop. Leg je verhaal uit aan een collega of spreek het in op je telefoon, en schrijf op wat je zei. Als je praat, kies je vanzelf een volgorde en laat je details weg.
5. Laat een gat vallen en schrijf door. Weet je een cijfer of bron niet, zet dan [CIJFER] of [BRON] en ga verder. Begin ook niet per se bij de eerste alinea: de inleiding schrijf je vaak het best als laatste.

Wanneer helpen deze tips minder? Als het inhoudelijke probleem zelf nog niet is opgelost, bijvoorbeeld een afleiding die niet klopt of een simulatie die nog loopt, dan ligt de blokkade niet in het schrijven. Werk dan eerst het probleem uit, of schrijf juist op wat je nog niet weet: dat maakt vaak zichtbaar waar het vastzit.

7. Feedback geven zonder het schrijven over te nemen

- Vraag vooraf waar de schrijver feedback op wil. Dan sluit je aan bij de fase waarin hij zit.
- Stel vragen in plaats van oplossingen te geven: “Wat is hier de kern?” of “Waarom kies je deze aanpak?”
- Beschrijf je leeservaring: “Hier raakte ik de draad kwijt” of “Ik wist niet wat je met *ophogen* bedoelt.” De schrijver beslist zelf hoe het beter kan.
- Eerst structuur en inhoud, dan zinnen. Anders poets je aan tekst die nog verandert.
- Benoem ook wat werkt, zodat de schrijver weet wat hij moet behouden.

8. AI als kritische lezer, niet als schrijver

Wie de eerste versie schrijft, doet ook het eerste denkwerk. Laat je AI de tekst schrijven, dan wordt die vaak algemeen, met te stellige claims en soms verzonnen bronnen, en voel je minder eigenaarschap. Als lezer is AI wel nuttig: altijd beschikbaar en, net als je duopartner, geen expert in jouw onderwerp. Laat AI vooral structureren en vragen stellen, en schrijf de tekst zelf.

> **BASISPROMPT**
>
> Je bent een kritische, welwillende lezer van buiten mijn vakgebied. Hier is het plan van mijn inleiding.
>
> 1. Vat in twee zinnen de bijdrage samen. 2. Stel drie vragen die je nog hebt. 3. Waar maak ik een sprong?
>
> Herschrijf niets en stel geen nieuwe tekst voor.

Je krijgt dus drie dingen terug: een samenvatting van je bijdrage (heeft de lezer je bedoeling begrepen?), de vragen die de lezer nog heeft, en de plekken waar je een sprong maakt. Wat je niet wilt: een herschreven versie.

Daarna beoordeel jij: klopt de samenvatting met wat je bedoelt? Welke vraag neem je serieus, welke is te algemeen? AI vindt vaak goed sprongen en ontbrekende stappen, maar weet niet wat in jouw vakgebied al bekend is. De AI stelt vragen; jij beslist.

Meer prompts, voor je outline én voor uitgeschreven tekst, vind je in het document *AI als kritische lezer: 10 prompts voor schrijvers van team Methodologie*.

> **ZELF TOEPASSEN**
>
> Neem één alinea uit je eigen werk (bij voorkeur een die je lastig vindt) en beantwoord drie vragen:
>
> 1. Welke vraag van de lezer beantwoordt deze alinea? Formuleer hem in één zin.
> 2. Welke zin is de kernzin? Onderstreep hem. Staat hij aan het begin, aan het eind of in het midden?
> 3. Welke vorm heeft de alinea nu, en welke vorm zou beter passen bij zijn plek in de tekst?